

ΦΩΚΙΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ

Κατερίνα Τυπάλδου-Φακίρη

Δρ Αρχαιολόγιας του Πανεπιστημίου της Aix-en-Provence Γαλλίας

Οι Φωκείς ήταν οι κάτοικοι της αρχαίας Φωκίδας¹, χώρας της Κεντρικής Ελλάδας, μικρής σε έκταση (περίπου 1800 τ. χμ.), και φτωχής (κυρίως ορεινής). Βόρεια εκτείνεται μέχρι τον βορειο Ευβοϊκό Κόλπο και νότια ως τον Κορινθιακό Κόλπο, ανατολικά συνόρευε με τη Βοιωτία και την Οιονία Λοκρίδα και δυτικά με τη Λοκρίδα των Οζόλων, τη Δωρίδα, τους Οιταίους και τους Μαλείς.

Η Φωκίδα είχε ξεχωριστή θέση στον αρχαϊκό κόσμο για τα αφιερωμένα στον Απόλλωνα ονομαστά μαντεία των Δελφών και των Αθών² και για τη σημαντική, από στρατηγικής άποψης, γεωγραφική της θέση. Αποτελούσε τον συνδετικό κρίκο μεταξύ Βόρειας και Νότιας Ελλάδας, ήλεγχε τον μοναδικό οδικό άξονα που συνέδεε αυτές τις περιοχές καθώς και τις Θερμοπύλες, που θεωρούνταν ή από βορράν είσοδος της Νότιας Ελλάδας.

Οι Φωκείς, παρά τις διαφορές στην καταγωγή τους³, από την εποχή του Ομήρου αποτελούσαν έθνοτητα, όχι όμως και συμπολιτεία, αν και οι ενέα φωκικές πόλεις που έλαβαν μέρος στην τρωκτή εκστρατεία είχαν κοινούς αρχηγούς, τον Σχεδίο και τον Επιτρόφο⁴. Οι συνήθηκες δημιουργίας συμπολιτείας εμφανίζονται πολύ αργότερα.

1. Χάρτης όπου σημειώνεται η οκριβής θέση της Φωκίδας.

Στις αρχές του δου αιώνα π.Χ., μετά το τέλος του Α' Ίερου Πολέμου, οι Φωκείς βρέθηκαν σε πολύ δυσμενή θέση. Έχασαν τον ελέγχο του μαντείου των Δελφών και τη σημαντική τους πόλη Κρίσα, ενώ τα εδάφη της –που περιλάμβαναν το Κρισαίον πεδίον, τη δεύτερη σε μεγεθός εύφορη πεδιάδα τους– αφιερώθηκαν σε δεύτερα Απόλλωνα και δεν μπορούσαν πλέον να τα καλλιεργήσουν⁵ (όπως θα δούμε παρακάτω).

Οι θεσσαλοί, οι οποίοι προσπαθούσαν τότε να επικεντρώνουν την κυριαρχία τους στην νοτιοανατολική Στερεά Ελλάδα, επωπελήθηκαν από την κατάσταση αδημαίας στην οποία βρίσκονταν οι Φωκείς και τους υπέταξαν. Η υποδύσιωνταν αυτή ήταν καταλυτική για την εξέλιξη του φωκικού έθνους. Οι Φωκείς είχαν να κάνουν με έναν κοινό εχθρό πολύ ισχυρότερό τους στρατιωτικά, τον οποίο καθέματα από τις πόλεις τους μεμονωμένα δεν θα μπορούσε ποτέ να νικήσει. Το γεγονός αυτό τους έδωσε την ευκαρία που συνειδητοποίησαν την εθνική τους ταυτότητα και να αποκτήσουν εθνική συνειδηση και αληθεύγυνή. Έκτοτε κανένας άλλος πόλεις δεν αναφέρεται μεταξύ των φωκικών πλευρών.

Η ιδέα της απελευθέρωσης άρχισε να ωριμάζει σταδιακά. Περί το 510 π.Χ. οι θεσσαλοί με τους συμμάχους τους εισέβαλαν στην Φωκίδα. Οι Φωκείς, αφού τους νίκησαν σε δύο μάχες και εξούσιερωσαν το ιππικό τους κοντά στην Υάμπολη, με τα τεχνάσματα που τους συμβούλευσε ο μάντης Τελλίας, αποτίναξαν τον θεσσαλικό λυγό⁶. Οταν απελευθέρωθαν, ίδρυσαν τη συμπολεία τους και έκαναν τα πρώτα κοινά νομισματα με την εθνική ένδειξη ΦΩΚΙ¹⁰.

Στη συμπολεία συμμετείχαν όλες οι πόλεις ισότιμα και ισόνομα¹¹, ήταν όμως πολιτικά ανεξάρτητες¹² και με καθορισμένα σύνορα¹³. Οι αντιπρόσωποι τους συνεδριάζαν σε ένα βαυδευτήριο, το Φωκικό¹⁴, οι θεσμοί όμως και ο τρόπος λειτουργίας του δεν μας είναι γνωστοί. Αν υπήρχαν περισσότερες διαθέσιμες πληροφορίες περί της

φωκικής συμπολιτείας, τονίζει ο J.A.O. Larsen, πιθανόν θα έδιναν την τελείστερη εικόνα μετασχηματισμού ενός φυλετικού σε ομοσπονδιακό κράτος¹⁵.

Οι διαμέσου των αιώνων πληροφορίες που δίνουν οι αρχαίες πηγές δείχνουν ότι η φωκική συμπολιτεία έχει πολιτικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες και ακολούθησε μια στάθερη πολιτική γραμμή με δύο βασικές προτεραιότητες: α) την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα, β) την επανάκτηση του μαντείου των Δελφών.

Ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα

5ος αιώνας π.Χ.

Όταν ο Ξέρης επιτέθηκε στην Ελλάδα, το 480 π.Χ., οι Φωκείς δεν πήγαν με το μέρος του, ούκ έμπιδζον να φύγει ο Ηρόδοτος, όπως οι Θεοσαλοί, οι Βοιωτοί και άλλοι μικρότεροι λαοί της Κεντρικής Ελλάδας¹⁶, ωύτε μετά την ήττα του Λευβίδα στη μάχη των Θερμοπολών¹⁷. Οι Πέρσες εισέβαλαν τότε στη Φωκίδα, έκαμπαν δλες της φωκικές πόλεις της κοιλάδας του Κηφισού και κακοποίησαν δύος από τους κατοίκους τους, άνδρες και γυναίκες, κατάφεραν να συλλάβουν¹⁸.

Ο Ηρόδοτος πιστεύει ότι οι Φωκείς δεν πήγαν με τους Πέρσες επειδή μασύσαν τους Θεοσαλούς. Τα γεγονότα όμως δεν επιβεβαιώνουν απόλυτα την απόψη αυτή του ιστορικού.

Καταρχάς ο θεσσαλικός λαός ήταν αντίθετος με την απόφαση των αρχηγών του να προσφέρουν γην τε καὶ υδωρ στους κήρυκες που είχαν στελεῖ στην Ελλάδα ο Δαρείος και ο Ξέρης πριν από την εκστρατεία: δεν συμφωνούσαν καθόλου με τις ραδιούργιες των Αλευάδων, γράφει ο Ηρόδοτος¹⁹. Οι Θεοσαλοί μέχρι ένα σημείο συνέπλευσαν με τους Φωκείς και πήραν μέρος από κοινού στο συνέδριο του Ισθμού, όπου προθυμοποιούσθηκαν να προσάρτουν την ελευθερία της Ελλάδας μαζί με τους Έλληνες που δεν είχαν πάει με το μέρος των Περσών. Δικτι τους εξάλου ίδια ήταν η υπεράσπιση του Στενού των Τεμτών, η οποία εφαρμόστηκε αρχικά, αλλά εγκαταλείφθηκε όταν έγινε γνωστή η υπαρξή του άλλου περάσματος που υπήρχε μεταξύ Μακεδονίας και Θεοσαλίας. Οι Θεοσαλοί έμειναν τότε αμοιβητοί και αποφάσισαν να πάνε με το μέρος των Περσών γιατί, όπως είχαν δηλώσει στο συνέδριο του Ισθμού, η καθαρή ανεπάρκεια είναι ισχυρότερη από οποιουδήποτε πίεστρο²⁰.

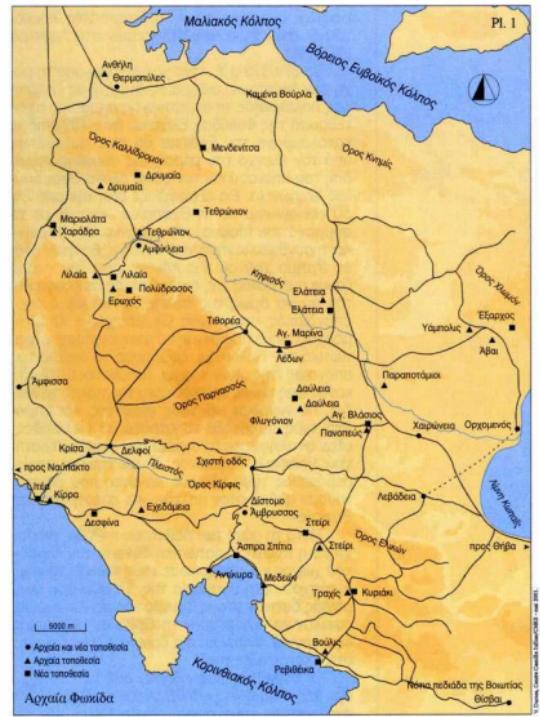
Οι Φωκείς όμως δεν ακολούθησαν το παράδειγμα των Θεοσαλών και υπέστησαν τις ολέθριες συνέπειες που ήταν αναφέρεμε. Είναι δυνατόν η απόφαση τους να στηρίζεται μόνο στο μίσος που είχαν για τους Θεοσαλούς, όπως νοιμέει ο Ηρόδοτος: Η μήτρα πίστευαν βαθιά στην ελευθερία και την ανεξαρτησία τους, για τις οποίες είχαν κάνει πρόσφατα τόσους αγώνες, που ασφαλώς ήταν ακόμα ωποί στη μινήτη τους; Η απάντηση βρίσκεται στη στάση που κράτησαν οι ελεύθεροι Φωκείς κατά τη διάρκεια της μάχης των Πλαταών. Ενώ χίλιοι Φωκείς πολέμουσαν με τους Πέρσες, επειδή υποχρεώθηκαν, οι υπόλοιποι τους ασπιτάριζαν²¹. Μέχρι την τελευταία στιγμή, αφήνοντας τον κινδύνο που διέτρεχαν οι χίλιοι συμπατρώτες τους, τους οποίους μίλιστα οι Πέρσες δεν εμπιστεύονταν, οι Φωκείς προτίμησαν να υπηρετήσουν τα ελληνικά

συμφέροντα παρά να υποκύψουν. Η απόφαση αυτή είναι πράξη πολιτική που λαμβάνεται ύστερα από ώριμη σκέψη. Νομίζω ότι η αποψη του Ηρόδοτου ισχεύει ως προς την αρνητική απάντηση που έδωσαν οι Φωκείς στο προκλητικό τελεστύραφο που τους έστειλαν οι Θεοσαλοί, ή πιο σωστά οι Αλευάδες, μετα τη μάχη των Θερμοπολών²², στη συνέχεια όμως ακολούθησαν την πολιτική γραμμή που είχε χαράξει η συμπολιτεία τους.

4ος αιώνας π.Χ.

Το 395 π.Χ. έριπτας πόλεμος μεταξύ Αμφισσέων και Φωκέων, επειδή οι πρώτοι θέρισαν και πήραν ως λεία το σταρι από ένα αμφιστρούμενο συνοριακό κομμάτι γης στα δυτικά του Παρνασσού²³. Η γη αυτή θα πρέπει να ανήκε στην πόλη Χαράδρα (κοντά στα σημερινά Μαριολάτα) που συνόρευε με την Αμφισσα. Η Χαράδρα ήταν πόλη πλάι μικρότερη σε έκταση (το κάστρο της περικλείει μόλις 25 στρέμματα), και κατά συνέπεια και σε πληθυσμό, από την Αμφισσα, την πρωτεύουσα των Λοκρών Οζόλων. Οι κάτοικοι της Χαράδρας δεν επιτέθηκαν μόνοι τους στους Αμφισσαίς. Τα συμφέροντά τους τα υπερασπίστηκε ο στρατός της συμπολιτείας –ολόκληρος ο φωκικός στρα-

2. Η αρχαία Φωκίδα.

Ζα. Β. Λιλιά. Εξωτερική και εσωτερική όψη δυτικού πύργου.

τός, γράφει ο Παισανίας²⁴, ο οποίος εισέβαλε στη Λοκρίδα και τη λεγχατσή²⁴. Ο πόλεμος αυτός, που προκλήθηκε συσιαστικά –σύμφωνα με όλες τις πηγές– από τον πέρση βασιλιά, γενεύεται, τους Λοκρούς Οζόλες υπερασπίστηκαν οι Βοιωτοί, ενώ τις Φωκείς οι Σπαρτιάτες, και κατέληξε στην ήττα των Σπαρτιάτων στα Λεύκτρα (371 π.Χ.).

To 374/373 π.Χ., τρία χρόνια πριν από τη μάχη των Λεύκτρων, ο θηβαίος στρατηγός Πελοπίδας πολιόρκησε τη στρατηγική σημασίας πρωτεύουσα της Φωκίδας Ελάτεια. Αν ο Πελοπίδας καταλάμβανε την Ελάτεια θα είχε αυτομάτως υπό τον έλεγχό του μέρος της φωκικής κοιλάδας του Κηφισού και τον οδικό άξονα Θερμοπύλες-Χαιρώνεια. Ήταν εξασφαλίζεται έτσι την από έρημά επικοινωνία με τη Θεσσαλία –κυρίως με το σύμμαχο του Ιάσονα, τον τύραννο των Φερών– και τη συνθηκολόγηση της Φωκίδας που ήταν πλέον ζήτημα χρόνου. Και λόγους που δεν γνωρίζουμε ο στρατός της συμπολιτείας δεν επενέβη, την άμυνα όμως της πόλης οργάνωσε ο ομοσπονδιακός στρατηγός Ονόμαρχος²⁵. Ο Ονόμαρχος, μεν μπορώντα να αντιμετωπίσει στρατιωτικά τον Πελοπίδα, εφαρμόστηκε το σχέδιο της απόνοιας (της απόγνωσης), τοποθέτησε δηλαδή κοντά στις πύλες του κάστρου της πόλης τα παιδιά, τις γυναίκες και τους γρέοντες, και μπροστά τους παρέταξε το στρατό. Ο Πελοπίδας, όταν αντιτίθηκε το σχέδιο των φωκέων στρατηγού, γράφει ο Πολύαινος, έλυσε την πολιορκία, σεβόμενος τους ηθικούς κανόνες που επικρατούσαν ακόμα στον πόλεμο, και επέστρεψε στη Βοιωτία²⁶.

Μετά τη μάχη των Λεύκτρων η Θήβα αναδείχτηκε η πρώτη στρατιωτική δύναμη του ελλαδικού χώρου και υποχρέωσε τους Φωκείς να συμμετάσχουν στη συμμαχία της. Ο όρος της συμμαχίας άφηναν στους Φωκείς κάποια αυτονομία: οφείλαν να συντρέχουν τη Θήβα σε περίπτωση εξωτερικού κινδύνου, όχι όμως να συμμετέχουν στις εκστρατείες της²⁷.

Οι Φωκείς επωφελήθηκαν από τον δεύτερο όρο της συμμαχίας και θέλοντας να δείξουν την ανεξαρτησία τους απέναντι στη Θήβα, και τον

επικαλέστηκαν λίγο πριν από το 362 π.Χ. για να μη συμμετάσχουν στην εκστρατεία της στην Πελοπόννησο. Η ενέργεια τους αυτή είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του ανταγωνισμού τους με τη Θήβα που κατέληξε τελικά στον Γ' Ιερό Πόλεμο (356-346 π.Χ.), στον οποίο νικήθηκαν και έχασαν την ανεξαρτησία τους (στον πόλεμο αυτό θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω). Από το 346 ως το 339 π.Χ., τη χώρα τους την ήλεγχαν οι Μακεδόνες και οι Θηβαίοι, που ήταν τότε σύμμαχοι. Η κατάσταση της χώρας, όπως την περιγράφει ο Δημόσιος που την επισκέφθηκε το 343 π.Χ., ήταν τραγική: ο λαός, που είχε διωχθεί από τις πόλεις του, δύστυχως κάτω από την πίεση των δυνάμεων κατοήχθη²⁸.

Το χειμώνα του 339 π.Χ. η αμφικτοινία κήρυξε τον πόλεμο στους Αμφισσείς (αυτούς είναι γνωστοί ως Δ' Ιερός Πόλεμος), γιατί, καλλιεργώντας μέρος της Ιερής γης, αερίσπιαν το Θεό τους. Τους Αμφισσείς υποστήριξαν οι Θηβαίοι, οι οποίοι έλυσαν τη συμμαχία τους με τον Φιλίππο της Μακεδονίας και κατέλαβαν τη Νίκαια, το οχυρό που ήλεγχε τις Θερμοπύλες. Η δελφική αμφικτοινία έδωσε τελικά την αρχηγία του ιερού στρατού στον Φιλίππο με την εντολή να τιμωρήσει τους ειρόσουλούς Αμφισσείς. Ο Φιλίππος, παρακάμπτοντας τις Θερμοπύλες, μπήκε στη Φωκίδα και κατέλαβε την Ελάτεια, οπου έπιπτε ένα φρούριο. Οι Αθηναίοι φοβούμενοι την κάθοδο του Φιλίππου στην Αιττίκη²⁹, συμμάχησαν με τους Θηβαίους. Η Φωκίδα έγινε τότε το θέατρο των προετοιμασιών των δύο στρατών και χωρίστηκε στα δύο, για πρώτη φορά στην ιστορία της. Το βαρέο τιμῆμα, το μεγαλύτερο μέρος της κοιλάδας του Κηφισού, το ήλεγχε ο Φιλίππος, ενώ το νότιο το ήλεγχαν οι Αθηναίοι και οι Θηβαίοι, που προστάτευαν την Αμφισσα και φύλαγαν συγχρόνως το πέρασμα της Χαρώνειας. Αν και το βούλευτηριο της φωκικής συμπολιτείας βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Θηβαίων και των Αθηναίων, αυτό δεν είχε επιδράσει στην πολιτική της συμπολιτείας, η οποία υποτρέπει τον Φιλίππο. Το γεγονός αυτό επιβεβαίωνται από την ευοϊκή στάση του μακεδόνα βασιλιά απέναντι στη συμπολιτεία και τους Φωκείς μετά τη νίκη του στη μάχη της Χαιρώνειας (Αιγαίου-

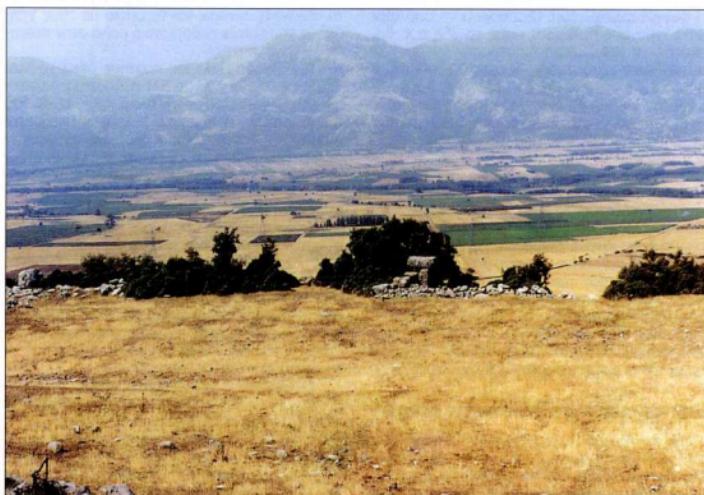
στος ἡ Σεπτέμβριος 338 π.Χ.³⁰). Η χώρα επανέκτησε την εδαφική της ακεραιότητα, ο επίτιος φάρος που της έχει επιβληθεί από την αμφικτοιόνια το 346 π.Χ. μειώθηκε από 60 σε 10 αργυρά τάλαντα, συμψεύχε με τρεις αντιπροσώπους στο πανελήνιο συνέδριο της Κορίνθου³¹ και με ένα μικρό εκστρατευτικό σώμα στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ασία³².

Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου η φωκική συμπολιτεία αντιτάχθηκε στον Αντίπατρο, το διάδοχο του μακεδονικού θρόνου. Στον λαμακικό πόλεμο (323 π.Χ.) πολέμησε, μαζί τους Αθηναίοις κατά του Αντίπατρου, αλλά νικήθηκε στην Κρανώνα της Θεσσαλίας³³. Ο Αντίπατρος, που ήθελε το δρόμο προς την Αθήνα και την Πελοποννησο-

ελεύθερο για να μπορεί να τις ελέγχει, εγκατέστη σε μακεδονικές φρουρές στις πόλεις της³⁴.

Η Φωκίδα επανέκτησε την ελευθερία της και την εδαφική της ακεραιότητα το 311 π.Χ., με τους πολέμιους των διαδόχων του Αλεξάνδρου, όταν ο στρατηγός Πτολεμαῖος, τον οποίο έστειλε στην Ελλάδα ο Αντίγονος εναντίον του Κασσάνδρου, του γιου του Αντίπατρου, έδωξε όλες τις μακεδονικές φρουρές. Με τη Φωκίδα ίμως ελεύθερη και εχθρικά διακείμενη η Κάσσανδρος έχασε την ελεύθερη προσβάση στη Νότια Ελλάδα. Το 304 π.Χ., έχοντας σκοπό να ξαναπάρει υπό τον έλεγχο του τον οδικό άρονα Θερμοπύλες-Χαιρώνεια, πολιόρκησε την Ελάτεια. Άν και οι Φωκείς τον απώθησαν δύο φορές³⁵, ο Κάσσαν-

4a. Δρυμαία. Εξωτερική άψη ανατολικού πυργού του κάστρου. Χρονολογείται από τον Γ' Ιερό Πόλεων.
β. Βασιλής των δυτικών πυργών.

5. Δρυμαία. Η θέα από την ακρόπολη προς την πεδιάδα και τον Παρνασσό.

6. Δελφοί. Η θέα προς την Αράχωβα από το κάστρο του Φιλόμηλου.

δρος γύρω στο 300 π.Χ. την κατέλαβε³⁶ και έτσι πήρε υπό τον έλεγχό του την κοιλάδα του Κηφισού. Η Φωκίδα βρέθηκε τότε, για δεύτερη φορά στην ιστορία της, χωρισμένη στα δύο.

3ος και 2ος αιώνας π.Χ.

Την ίδιη περίοδο εποχή οι Αιτωλοί, εχθροί των Μακεδόνων, κατέλαβαν το μαντείο των Δελφών. Η φωκική συμπολιτεία, εξασθενισμένη από τους μακεδόνες πολέμους –από το 356 π.Χ. βασιστάν, με πολύ μικρά διαστήματα ανάπτυξας, σε εμπόλεμη κατάσταση–, δεν αντιτάχθηκε στους Αιτωλούς, αλλά συμμάχησε μαζί τους. Αυτό τουλάχιστον αφήνει να εννοηθεί ο όρος Φωκείς οι μετ' Αιτωλών που υπάρχει στη Βοιω-αιτωλική συνθήκη συμμαχίας³⁷ που συνάφθηκε μεταξύ 301 και 298 π.Χ.³⁸

Η φωκική συμπολιτεία σύμως δεν απέκλινε από την πολιτική της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας. Το 284 π.Χ. καταφέρε να διώξει τους Μακεδόνες από την Ελάτεια, η χώρα ενώθηκε και έμεινε ελεύθερη για τρία χρόνια³⁹. Στο 279 π.Χ. πολέμησε γενναία, μαζί με τους Θεσσαλούς, εναντίων των Γαλατών στη Θερμοπύλης⁴⁰. Αυτό ήταν το τελευταίο μεγάλο στρατιωτικό κατόρθωμα των Φωκέων. Έκτοτε η φωκική συμπολιτεία, από πολιτικής και στρατιωτικής άποψης, εισήθη σε περίοδο παρακμής που διήρκεσε μέχρι την τελική της υποταγή στους Ρωμαιούς.

Επανάκτηση του μαντείου των Δελφών

Μετά τον Α' Ιερό Πόλεμο το μαντείο και η πόλη των Δελφών αποσκίρτησαν από το φωκικό έθνος. Η αφορμή αυτού του πολέμου, σύμφωνα με όλες τις αρχαίες μαρτυρίες, ήταν ότι οι Κιρ-

ραίοι-Κρισιάοι⁴¹ παρενοχλούσαν τους προσκυνητές που έρταναν στο λιμάνι της Κύρρας και πήγαιναν οδικώς στα Ιερό⁴². Η πραγματική αιτία, όμως, ήταν πιθανότατα ότι οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής –η Αθήνα του Σόλωνα⁴³, η Σικυώνα του Κλεοψένη⁴⁴ και η Θεσσαλία με την αμφικτιονία της Ανθήλης⁴⁵– ήτθελαν να πάρουν το έλεγχο του μαντείου, του οποίου η φήμη είχε ξεπεράσει τα ελληνικά σύνορα και το οποίο με τους χρησμούς του έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην πολιτική ζωή της εποχής⁴⁶.

Ο Α' Ιερός Πόλεμος κράτησε δέκα χρόνια. Ξεκίνησε το 595 π.Χ., το 591 π.Χ. καταστράφηκε η Κύρρα⁴⁷, και έληξε με την πλήρη εξουδετέρωση των Κύρρων. Το μαντείο των Δελφών ανεξαρτητοποιήθηκε –οι κάτοικοι της πόλης απέφευγαν μάλιστα να ονομάζονται Φωκείς⁴⁸– και διοικούνταν πλέον από την αμφικτιονία της Ανθήλης, που ονομάστηκε έκτοτε «πιλαιο-δελφική» και ελεγχόταν από τους Θεσσαλούς.

Από τις αρχαίες μαρτυρίες που αναφέρονται σ' αυτόν τον πολέμο⁴⁹, μόνο ο Αθηναίος γράφει όταν οι Κιρραίοι πολέμησαν εναντίον των Φωκέων, πρόκειται δύναμη για τους κατοίκους των Δελφών⁵⁰. Πιθανότατα, οι ίδιοι οι Φωκείς να βοήθησαν την Κύρρα διότι, έχοντας επίγνωση της πολιτικής και θρησκευτικής σημασίας που είχε το μαντείο για τον τόπο τους, ήταν ο μόνος τρόπος να το κρατήσουν υπό τον έλεγχο τους.

Οι Θεσσαλοί, για να διασφαλίσουν τον έλεγχο του μαντείου, υποδύωλυσαν τους Φωκείς είτε κατά τη διάρκεια του πολέμου είτε μεμένως μετά. Έχοντας επεκτείνει την επιρροή τους σ' ένα μεγάλο τμήμα της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας έγιναν πολύ ισχυροί και κράτησαν το μαντείο για μεγάλο χρονικό διάστημα.

7. Δελφοί. Η θέα προς Ίτεά και Γαλαζήδι από το κάστρο του Φιλόμητρου.

Οι Φωκείς επανέκτησαν τελικά το μαντείο αναίμακτα, την περίοδο του ανταγωνισμού Αθήνας-Σπάρτης. Το 457 π.Χ., τους τη εμπιστεύτηκαν οι Αθηναίοι έταν κατέλαβαν τη Φωκίδα, μετά τη μάχη στα Οινόφυτα⁵¹. Η αφορμή ίσως ήταν η φιλοπεριεκτή πολιτική του μαντείου και των Θεσσαλών που το πλεγχαν, η πραγματική αιτία όμως ήταν ότι οι Αθηναίοι ήθελαν την προμαντεία. Επέλεξαν τους Φωκείς, επειδή τους εμπιστεύονταν περισσότερο από τα άλλα μέλη της αμφικτιονίας, λόγω της καλής τους στάσης στους Περιστούς πολέμους.

Η μεν χρονολογία επανάκτησης του μαντείου επιβεβαιώνεται από τα αργυρά νομίσματα που έκοψαν τότε οι Φωκείς –στη μία ώρη φέρουν την κεφαλή ταύρου, άνως όλα τα νομίσματά τους, ενώ στην άλλη την κεφαλή του θεού Απόλλωνα, συνοδεύομενη με δάφνη ή λύρα, γ' αὐτό ο Ι. Σβόρινος και ο R.T. Williams πιστεύουν ότι κόπηκαν στο νομισματοκοπείο των Δελφών⁵², η δε πρόθετη των Αθηναίων από τα ιστορικά γεγονότα που ακολούθισαν.

Το 448 π.Χ., οι Σπαρτιάτες, που επίσης ήθελαν την προμαντεία, έστειλαν στρατό στους Δελφούς, ο οποίος εκδιώξει τους Φωκείς και παρέδωσε το μαντείο στους κατοίκους των Δελφών. Έπειτα από τρία χρόνια, όμως, εκστράτευσε στη Φωκίδα ο Περικλής και ξανάδωσε το μαντείο στους Φωκείς. Αυτός είναι ο β' Ιερός Πόλεμος⁵³.

Οι Φωκείς κράτησαν το μαντείο και με την ανοχή στο τέλος των Σπαρτιατών –στον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431 π.Χ.), όποτε σύμμαχοι⁵⁴–, μέχρι το 421 π.Χ., όποτε με τη Νικείο ειρήνη ανακρύχτηκε ανεξάρτητος⁵⁵.

Υστέρα από εξήντα χρόνια οι Φωκείς ξανακατέλαβαν το μαντείο, την εποχή του ανταγωνι-

σμού τους με τη Θήβα. Η Θήβα, θέλοντας να αναίμαστει που αρνήθηκαν να την ακολουθήσουν στην εκστρατεία της στην Πελοποννήσο το 362 π.Χ., τους κατηγόρησε για ιεροσυλία, επειδή είχαν καλλιεργήσει ένα μεγάλο μέρος της ιερής γης του Απόλλωνα. Η υπόθεση κρίθηκε στη συνέλευση της αμφικτιονίας την άνοιξη του 356 π.Χ., όπου καταδίκασαν τους Φωκείς σε βαρύ χρηματικό πρόδυτο και τους απειλήσαν ότι αν δεν το πλήρωναν η γη τους θα αφιερωνόταν στο θεό Απόλλωνα (όπως είχε συμβεί με τα εδάφη της Κίρρας-Κρίσας το 590 π.Χ.).

Οι Φωκείς συγκάλεσαν τότε συνέλευση και εξέλεξαν εν λευκώ αρχηγό τους (στρατηγό αυτοκράτορα, γράφει ο Διόδωρος) τον Φιλόμηλο (βλ. σημ. 25). Στη συνέλευση ο Φιλόμηλος κατηγορεί την καταδίκη, μήλησε για το υπέροχο ποσό του προστίμου, την οικονομική αδυναμία της χώρας να το πλήρωσει και τους επέστησε την προσοχή στο δεύτερο σκέλος της καταδίκης, που, αν εφαρμόζονταν, θα είχε ανυπολόγιστες οικονομικές συνέπειες για τον τόπο και το έδυν τους θα εξαφανίζοταν ελλείψει πόρων. Τους ειπε στην επρεπεί να ακιρώσουν την αμφικτιονική απόφαση και ότι για να το πετύχουν επρεπει να καταλάβουν το μαντείο των Δελφών, το οποίο τους ανήκει⁵⁶. Οι Φωκείς το αποδέχτηκαν, και ο Φιλόμηλος κατέλειψε το μαντείο με 5.000 στρατώτες (Φωκείς και μισθωφόρους), κατέγραψε τους θησαυρούς του⁵⁷ και έστειλε κήρυκες σε όλες τις πόλεις να ανακοινώσουν ότι δεν σκόπευε να πειράζει τους θησαυρούς του, υπόσχεση που δεν τήρησαν οι διάδοχοι του.

Έτσι ξεκίνησε ο Γ' Ιερός Πόλεμος που κράτησε δέκα χρόνια (356-346 π.Χ.), κατά τα οποία η φωκική συμπολιτεία και ο στρατός της διοικήθη-

καν διαδοχικά από τον Φιλόμυλο, τα αδέλφια του Ονόμαρχο και Φάύλλο και τον ανιψιό του Φάλαικο.

Οι Φωκείς είχαν συμμάχους την Αθήνα, την Κόρινθο και τη Σπάρτη– που επίσης είχε καταδικαστεί σε χρηματικό πρόστιμο από την αμφικτιονία, για την κατάληψη της Καδμείας πριν από τη μάχη των Λεύκτρων–, όμως διλοί οι λαοί με τους οποίους συνέργουν ήταν εχθροί⁵⁸.

Οι λοκροί της Άμφισσας προσπάθησαν να ανακαταλάβουν το μαντείο, ο Φιλόμυλος τους απέκρουσε και, για να εξασφαλίσει τη θέση του στο μαντείο, έπινε ένα φρούριο στο λόφο πάνω από το στάδιο⁵⁹. Το 355 π.Χ. η πτήση της από τους Βοιωτούς στη μάχη περί το Νέον (την Τιθορέα), πληγώθηκε και αυτοκτόνησε.

Τον διαδέχτηκε ο αδελφός του Ονόμαρχος, ο οποίος για να αντιμετωπίσει τον πολυμετώπο πόλεμο εφτιάξει ισχυρό στρατό –20.000 οπλίτες και 1.000 ιππεῖς– και άρχισε να χρησώνει τις φωκικές πολεις⁶⁰. Το 354 π.Χ. είχε πολλές στρατιωτικές επιτυχίες, κατέλαβε την Άμφισσα, το οχυρό Θρόνο στις Θερμοπύλες, τρεις πόλεις στη Βοιωτία και νίκησε σε δύο μάχες, στη Θεσσαλία, τον Φιλίππο Β' της Μακεδονίας⁶¹, ανφιδιάζοντας τον μακεδονικό στρατό με τους λιθοβόλους που χρηματοποίησε για πρώτη φορά σε ανοιχτή μάχη⁶². Την επόμενη χρονιά, όμως, ο Φιλίππος τον νίκησε στη μάχη που δύσκολη κοντά στον Παγασητικό Κόλπο, τον συνέλαβε και τον κρέμασε⁶³. Μετά τη νίκη του αυτή το μακεδόνας βασιλιάς ήταν έτοιμος να εισβάλει στη Φωκίδα, αλλά τον σταμάτησαν στις Θερμοπύλες οι Αθηναίοι⁶⁴.

Στρατηγός των Φωκέων έγινε τότε ο Φάύλλος, ο οποίος όμως πέθανε το 352 π.Χ. από φυματίωση και τη θέση του πήρε ο ανιψιός του Φάλαικος, γιος του Ονόμαρχου. Ο Φάλαικος δεν είχε τις επιτυχίες του πατέρα του, κατόρθωσε, όμως, να διατηρήσει τις κτήσεις του.

Το 346 π.Χ. ο Φάλαικος βρέθηκε σε αδέξιδο: αφενός εγκαταλείφθηκε από την Αθήνα –η Φιλοκράτειος ειρήνη που η Αθήνα είχε υπογράψει με τον Φιλίππο δεν συμπεριλάμβανε τους Φωκείς–, και αφετέρου οι οικονομικοί του πόροι εξαντλήθηκαν. Συμφώνησε τότε με τον Φιλίππο, ο ίδιος κατέφυγε στην Πελοπόννησο με τους 8.000 μισθοφόρους του, και αφήσεις τους συμπατριώτες του στο έλος της αμφικτιονίας και του Φιλίππου, να τους τιμωρήσουν για τους ιερούς θησαυρούς που έκλεψε ο ίδιος και οι προκάτοχοι του.

Πράγματι, ο Φιλόμυλος ξεκίνησε τον πόλεμο με 30 αργυρά τάλαντα –15 δικά του και 15 που του έδωσε ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρχιδόμος– και με τους φόρους που πήρε από τους κατοίκους των Δελφών⁶⁵. Ο διάδοχοι του όμως αναγκάστηκαν να κλέψουν τα ιερά αναθήματα του μαντείου: με τα χρυσά και αργυρά έκοψαν νομίσματα με τα σονατά τους, με τα οποία πλήρωσαν τους μισθοφόρους και τα συχρυμματικά έργα που έκαναν, και με τα χαλκίνα και σιδηρά έφτιαξαν όπλα. Η αξία των αναθήματων αυτών ήταν 10.000 αργυρά τάλαντα⁶⁶, ποσό τεράστιο για την εποχή, συγκρινόμενο με τον προϋπολογισμό του μακεδονικού βασιλείου που ανερχόταν σε 1.000 αργυρά τάλαντα επιτοιχώ⁶⁷ και της Αθήνας, της ποι πλούσιας πόλης της Ελλάδας, που αντιστοιχούσε σε 400 αργυρά τάλαντα⁶⁸.

Η ποινή που επιβλήθηκε στους Φωκαίς ήταν πολύ σκληρή: αποβλήθηκαν από το αμφικτιονικό συνέδριο –το δικαίωμα των δύο ψηφων τους το πήρε ο Φιλόμυλος και οι διάδοχοι του– και υποχρέωθηκαν να δίνουν 60 τάλαντα επιτοιχώς μέχρι ότου αποσβεστεί η αξία των κλεμμένων αναθημάτων. Οι πολεις τους κατασκάπτηκαν, οι κάτοικοι τους διασακρίπτηκαν σε χωριά των 50 κατοίκων και δεν είχαν δικαίωμα να εκτρέφουν άλογα ή να οπλοφορούν⁶⁹.

Οι τρεις λειροί Πόλεμοι είχαν διαφορετικές αιτίες και διαφορετικές συνέπειες για το φωκικό έθνος:

1. Ο Α', του οποίου η αιτία ήταν ο αιξανόμενος πολιτικός ρόλος του μαντείου στο γήγεθος της εποχής, έφερε την αποκίρρηση του μαντείου και την υποδύνωση του έθνους στους Θεσσαλούς, τα γεγονότα αυτά όμως είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία της φωκικής συμπολιτείας.

2. Ο Β', του οποίου η αιτία ήταν ανεξάρτητη των φωκικών συμφερόντων, αύξησε το κύρος των Φωκών στα πλαίσια του τότε ελληνικού κόσμου, κυρίως μετά το 431 π.Χ., που αν και επισήμως ήταν σύμμαχοι των Σπαρτιατών, οι Αθηναίοι εξακολουθούσαν να τους εμπιστεύονται θεωρώντας τους εγγυήτες της αμεροληγίας του μαντείου. Όμως η Νικείας ειρήνη επιβεβαίωσε την ανεξαρτησία του μαντείου και της πόλης των Δελφών και έθεσε επιστήμα τέρμα στις φωκικές κυριαρχικές βλέψεις επί του μαντείου.

3. Ο Γ', του οποίο προκάλεσαν οι ίδιοι οι Φωκείς, είχε καταστρέπτικες συνέπειες τόσο για το μαντείο όσο και για τους ίδιους. Η συμπολιτεία εξακολουθούσε να υπάρχει πολιτικά, η συνέλευση λειτουργούσε την εποχή του Παυσανία, αλλά ήταν ανισχυρή στρατιωτικά. Ο στρατός της συμπολιτείας ήταν ανεπαρκής για να αποκρύψει τις μακεδονικές ιπθέσεις, των οποίων η συχνότητα τον αποδύναμωσε ακόμα περισσότερο και όταν ήρθαν οι Ρωμαίοι οι ήταν ανίκανος να αντισταθεί.

Αν και η αμφικτιονία στέρησε το μαντείο, και τα οικονομικά οφέλη που αυτό συνεπαγόταν, από τους Φωκείς, το γεγονός ότι αυτό βρισκόταν στο έδαφος της έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή της συμπολιτείας. Χάρη στο μαντείο βρέθηκε επανευλημένα στην επικέντρων των γεγονότων και οι εκάστοτε μεγάλες δυνάμεις της Ελλάδας, που ήθελαν να ελέγχουν το μαντείο, επιδύκαν τη συμμαχία της. Τον 5ο αιώνα π.Χ. αυτό συνέβη με την Αθήνα και τη Σπάρτη, τον 4ο αιώνα π.Χ. με τη Θήβα και τον Φιλίππο της Μακεδονίας και τον 3ο αιώνα π.Χ. με τους Αιτωλούς.

Σημειώσεις

1. Το όνομα της Φωκίδα το πήρε από το Φώκο του Αιδού, βασιλίς της Αίγανας (Παυσανίας, Ελλάδος, Περιήγησης, 9.1.1 και 22.9.3, εκδ. Κάκτος).

2. Στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. η αρχή του μαντείου των Αΐων είχε έπειρσε τα όρια του ελληνικού κόσμου (Ηρόδοτος 16.2.133 και Παυσ., ὅ. π., 9.3.4-5).

3. Οι Πανοποίες ήταν Φλεγύνες από τον Ορχούμενο (Παυσ., ὅ. π., 9.4.1), οι Αράιες Αγγείες (Παυσ., ὅ. π., 9.35.5), οι Στερνίτες Αθηναίοι (Παυσ., ὅ. π., 9.35.9), οι Ελατείς Αρκάδες (Παυσ., ὅ. π., 9.34.2), και οι υπόλοιποι Διαρείς (J.A.O. Larsen, Greek Federal States, Clarendon Press, Oxford 1968, σ. 41).

4. Ιλιόδειο Β 517-523, εκδ. Κάκτος.
5. Εκτός από το Κρασίον πεδίον, στο θεό φιερώμηκε και η χερόντης πέτρης Δερφών, γύρι 150 π.Χ.: D. Roussel, «*Autour de Delphes, territoire d'Apollon et territoire de la cité*», *Revue des Etudes Grecques* 104 (1991), σ. XV- XVII ο ίδιος, «*Territoire de Delphes et terrre d'Apollon*», *L'espace Grec - Cent cinquante ans de fouilles de l'Ecole française d'Athènes*, 1996, σ. 45-49.
6. B. Helly, *L'état theselien*, coll. de la maison de l'orient méditerranéen (com 25), Lyon 1995, σ. 138-142.
7. Το 371 π.Χ. ο θεωρολόγος στρατός ανερχόταν σε 10.000 οπλίτες και 4.000 ιππεῖς (Ξενοφόν, Ελληνικό 6.1.8, 6.4.28, εκδ. Κάκτος) ενώ το 356 π.Χ. ο φυλακικός στρατός μαζί με τους μισθιστόρους, σε 5.000 οπλίτες και 500 ιππεῖς (Διόδ. Σικ., 16.25.2).
8. Οι τυρχώνιοι διαφορετικοί τους λύνονταν με τη βοήθεια κρήτων από άλλες πόλεις. Αυτό τουλάχιστον συνέβη στην περίπτωση των πόλεων Πανούπεια και Στειρείου, οι οποίες κάλεσαν Ήλειούς κρήτες, σύμφωνα με μια επιγραφή που βρέθηκε το 1925 μεταξύ Χαροκόπειον και Αγ. Βλάστη, από τους E. Gose και Fr. Schobert (SEG XIII (1992), αρ. 479). Η επιγραφή αυτή μελετήθηκε από τον K. Klaffenbach (Glossa 48 (1970), σ. 204-208) του D. Roussel και Φ. Κατζόριου (Bulletin de Correspondance Hellénique, 116 (1992), σ. 197-215) και πιο πρόσφατα από τη γράφουσα στον υπό εξόδου τόμου *Villes fortifiées de Phocide et la troisième guerre sacrée* (356-346 av.J.-C.), όπου χράστανται τα σύνορα των δύο πόλεων, τα οποία έκεινοι από την κοιλάδα της Πλατανίας, περνούν από τον Καρακόλιθο και καταλήγουν σ' ένα φαλάκρο σε μια κοιφήρα του Ελικώνα, βόρεια του σημερινού Κυριακού.
9. Ηρόδ. 8.27, 28 και Παια., οπ. 9.3-11.
10. R.T. Williams, «*The Silver Coinage of the Phocians*», Royal Numismatic Society, Special Publication 7, London 1972, σ. 5-8.
11. Δεν είναι γνωστός αν ταντοποιήθηκαν τα κόμβων πόλης, είναι βέβαιον όμως ότι όλες ανεβαρέπτες οι πόλεις έσπαν αντιρρητικά (Παια., οπ. 9.4 και 33.1).
12. Στην εποχή του Παυσανία οι περισσότερες πόλεις είχαν αγορά.
13. Παια., οπ. 9.4.1 και σημ. 8.
14. Ο Παυσανίας το βρήκε σε χρήση και το περιέργασε: ήταν μια ευρύτερη επιμήκης αίθουσα με κινούστοιχες και υπερκέμμενες στερεές λίθινες εδαφίους. Στο βάθος της αίθουσας υπήρχαν τα αγύδατα του Δια, της Ήρας και της Αθηνάς (Παια., οπ. 9.5.2). Τα ερείπια της περιβολεύτηκαν και του ομοιωσικού ερου που βρίσκεται εκεί κοντά τα ηπειρωτανές του Λ. B. Tillard («*The Fortifications of Phokis*», ABSA 17 (1910/11, σ. 54-56), τα τάυτους οι E. French και E. Vanderpool («*The Phokikon*», Hesperia, 1963, σ. 213 κ.ε.).
15. Larsen, οπ. 40.
16. Ηρόδ. 7.132.
17. Στο ίδιο, 8.30.
18. Στο ίδιο, 8.33.
19. Στο ίδιο, 7.172.
20. Στο ίδιο, 7.172-173.
21. Στο ίδιο, 9.31.
22. Στο ίδιο, 8.30-31.
23. Ο Ξενοφόν, που ήταν τότε στην Ασία, αναφέρει τους Οπούτιους Λοκρούς (Εεν., οπ. 3.9.9), ενώ τα Ελληνικά Οξερύγχια (13.2, εκδ. Κάκτος) και ο Παιουανίας (Παια., οπ. 3.9.9) αναφέρουν τους Λοκρούς της Αμφίσσας.
24. Παια., οπ. 3.9.10.
25. Ο Νομάρχας έγινε επίσης στρατηγός στον Γ' Ιερό Πόλεμο (Διόδ. Σικ., 16.56.5). Ήταν οδηγός του Φλέμπουλο και καταγόταν από την πόλη Λέδων (που τον σημερινού χώρου Αγία Μαρίνα) (Παια., οπ. 9.2.2 και 9.3.2).
26. Πολύλανος, Στρατηγητών II, 38.1, εκδ. Κάκτος.
27. Ξεν., οπ. 6.5.23 και Διόδ. Σικ. 15.57.
28. Δημοσιότης, Περὶ τῆς παραπομπῆς 65, 81, εκδ. Κάκτος; Ιουστίνος, Φιλιππικοί ιστορίαι, 8.5, εκδ. Classiques Garnier.
29. Δημοσιότης, Περὶ του στρατοῦ 169, εκδ. Κάκτος; Αισχύνης, Κατὰ Κτηνάριον 140, εκδ. Κάκτος; Διόδ. Σικ., 16.84.1-3.
30. Πλούταρχος, Κάμψιλ, 19.7, εκδ. Κάκτος.
31. Inscriptions Graecae II2, σ. 236.
32. Διόδ. Σικ. 17.57.3.
33. Στο ίδιο, 18.11.1. Παια., οπ. 9.3.4.
34. Διόδ. Σικ. 18.15.5.
35. Την πρώτη φορά, της επιχείρησης δημόσιης ο Φωκεύς Ξάνθητος (Παια., οπ. 9.34.2 και W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, I, ap. 361B) και τη δεύτερη φορά ο Αθηναϊός Ολυμπιδωρούς (Παια., οπ. 1.26.4 και 9.18.7 και Dittenberger, οπ., ap. 361a).
36. Το 298 π.Χ. πέθανε στην Αίτεια ο Φιλίππος Δ', γιας τον Κάσσωνδρο (Ευαρέος I, εκδ. Schöné).
37. Dittenberger, οπ. III, ap. 366.
38. R. Flacelière, *Les Athéniens à Délos*, 1937, σ. 66.
39. Πρόκειται για τη δεύτερη φορά που ο Ξάνθητος έδωσε τη μακεδονική φρουρά (Dittenberger, οπ. I, ap. 361c).
40. Παια., οπ. 9.22.1.
41. Η Κίρρη ήταν επίνειο της Κρίσα, βλ. A.B. Drachman, Σχόλια Πινδάρου Β, «*Υπόθεσις Πινδίων*» β, 1967. Η ομηρική Κρίσα βρί-
- σκότων στο λόφο του Αγ. Γεωργίου, νοτιοδυτικά των Δελφών, και η Κίρρη στη βάση της σημερινής Κίρρας, βλ. J. Jannoray, «*Kris, Kirra et la première guerre sacrée*», BCH 61 (1937), σ. 33-43, και J. Jannoray, H. van Effenterre, «*Fouilles de Krisa*», BCH 61 (1937), σ. 323-326.
42. Ιπποκράτης, Πρερβετικός Θεοσαλού Ιπποκράτους ωαύ' Αγ. σύγχρης, Κατά Κτηνάριον 107-113; Πολύλανος, Στρατηγητών ΙΓ, 5: Πινδάρου Σχόλια, «*Αρχή Πινδίων, Υπόθεσις Πινδίων*» α, β, γ, δ Στράβων, *Γεωγραφικά* 9.3.4, εκδ. Κάκτος: Διόδ. Σικ., 9.16: Παια., οπ. 9.37-6-8.
43. Αισχύνης, οπ. 108, εκδ. Κάκτος: Πλούταρχος, Ζόλων 11, εκδ. Κάκτος: και Παια., οπ. 9.37-6.
44. Πολύλανος, οπ. 5, Γ. 5 και Παια., οπ. 9.37-6.
45. Ιπποκράτης, Πρερβετικός Θεοσαλού Ιπποκράτους ωαύ', Ε. Littré, *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, 1962, τόμ. 9, σ. 404-415: Στράβων, οπ. 9.3.4.
46. G. Forrest, «*The First Sacred War*», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 80 (1956), σ. 33-52.
47. Πάρη Μάρμαρο 37 (F. Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker A, 998).
48. Παια., οπ. 4, 34.11.
49. Βα., σημ. 42, 43, 47: όλες οι μαρτυρίες χρονολογούνται μετά τον 4ο π.Χ. αύγουστο.
50. Αθηναϊός, Δευτεροπολιτών 13.560, εκδ. Κάκτος.
51. Φοικιδίον 1.107-108, εκδ. Κάκτος.
52. ΙΝ. Σωρόνων, «*Νομιματική των Δελφών*», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 20 (1969) σ. 13 και Williams, οπ. Β, σ. 108-109: Πλούταρχος, Περιήλικη 21, εκδ. Κάκτος;
53. Ποικ. 1.112.5: Φύλαρος 34: Jacoby, οπ. Β, σ. 29.2: Παια., οπ. 9.2.1: Ιουστίνος, οπ. 8.1.
54. Διόδ. Σικ., 16.25.
55. Φοικ. 4.118.1.
56. Διόδ. Σικ., 16.26.
57. Th. Reinach, *Revue Archéologique* II, 1928, σ. 39, σημ. 1.
58. Διόδ. Σικ., 16.23.2-5 και 29.2-3: Παια., οπ. 9.2.1: Ιουστίνος, οπ. 8.1.
59. Διόδ. Σικ., 16.31.6.
60. J. Fossey, «*The Development of Some Defensive Networks on Eastern Central Greece During the Classical Period*», στο S. Van de Maele και J. Fossey (επμ.), *Fortifications Antiques*, 1992, σ. 122-123: Τυπάδον-Φεκήρη στον υπό εξόδου τόμου *Villes fortifiées de Phocide et la troisième guerre sacrée* (356-346 av.J.-C.) από το Πανεπιστήμιο της Aix-en-Provence.
61. Διόδ. Σικ., 16.31.6 35.1-3: 58.† Δημ., Περὶ τῆς παραπομπῆς: ορ. 141.
62. Πολύλανος, οπ. 2.38.2.
63. Διόδ. Σικ., 16.25: Ιούνιος, οπ. 8.2.
64. Διόδ. Σικ., 16.37-39: Ιούνιος, οπ. 8.2: Δημ., οπ. 84, 319: Περὶ του στρατοῦ 32: Κατά Φύλιππου Α 17.
65. Ο Φύλιππος από την αναθήματα θα ήταν πολύ λίγα (Διόδ. Σικ., 16.30 και 16.56.5: Παια., οπ. 9.8.7).
66. Διόδ. Σικ., 16.56.5-6.
67. Στο ίδιο, 16.8.6.
68. Δημοσιός, Κατά Φύλιππου, Δ 38.
69. Διόδ. Σικ., 16.60.1-2.

The Phocian Confederation

K. Typaldou-Fakiri

Ancient Phocis played a very important role in the history of ancient Greece, not only because of its vicinity to the famous sanctuary of Delphi, which it originally owned, but also because of its geographical position. In the beginning of the sixth century BC, after the first sacred war, Phocis lost the sanctuary of Delphi and was occupied by the Thessalians. Soon after their liberation in the end of the same century the Phocian cities allied in a confederation aiming at the recovery of the sanctuary of Delphi and at their independence.

However, the efforts of the Phocians to regain the celebrated sanctuary caused two more sacred wars with unfortunate implications for them: they were submitted to Philip of Macedonia, who were forced to pay each year a heavy indemnity for the precious offerings of the sanctuary they had plundered during the third war. The hostility between Phocians and Macedonians continued, and they had several fierce confrontations in the battlefield during the third and second century BC.

Until their final submission to the Romans, the Phocians managed to preserve somehow their independence by remaining united and by keeping their confederation quite powerful, whenever a political issue would arise.

K. T.-F.